

Streszczenie

„Obmywajcie ogniem i palcie wodą”. Motywy ezoteryczne w prozie Aleksieja Skałdina

Pod koniec XX wieku amerykański poeta i literaturoznawca rosyjskiego pochodzenia Vadim Kreyd przywrócił współczesnym twórczość Aleksieja Skałdina (1889 – 1943), niemal zapomnianego rosyjskiego pisarza epoki modernizmu. Spod pióra Skałdina wyszły zarówno wiersze, powieści, opowiadania (w tym krótkie teksty zakwalifikowane przez badaczkę Tatianę Carkową jako literatura dziecięca) oraz publicystyka. Większa część spuścizny literackiej Skałdina zaginęła bądź została zniszczona (jest to co najmniej osiem powieści i nieopublikowana poezja). Prawdopodobnie niemal wszystko, co udało się ocalić i do dziś odkryć opracowała i wraz z komentarzem wydała w 2004 r. Carkowa. Praca ta zawiera szkic biograficzny pisarza oraz kilka jego artykułów, opowiadań, powieść i tomy wierszy. Treści, zawarte w zachowanych utworach Skałdina pozwalają sądzić, że był on jednym z czołowych przedstawicieli rosyjskiego symbolizmu, na którego niewątpliwie wpływ wywarła tradycja ezoteryczna. Jej znaczenie zauważalne jest w twórczości pisarza oraz znajduje swoje potwierdzenia w nielicznych wspomnieniach i listach znajomych i przyjaciół Skałdina – między innymi Wiaczesława Iwanowa, Georgija Iwanowa, Aleksandra Archangielskiego, Aleksandra Błoka.

Skałdin do dzisiaj pozostaje jednym z bardziej tajemniczych twórców Srebrnego Wieku. Sytuacja społeczno-polityczna, liczne oskarżenia i śledztwa prowadzone przeciwko niemu przez Sowieców nie pozwoliły mu zapisać się w historii. Dopiero obecnie, niemal 80 lat po śmierci pisarza następuje powolne odkrywanie jego twórczości. Tak duże (aczkolwiek niepełne) spektrum niezbadanego materiału pozostawia wiele pytań badawczych. Niniejsza praca jest próbą odpowiedzi na niektóre z nich.

Rozprawa ma na celu przywrócenie pamięci o Skałdinie oraz wpisanie go w modernistyczny krąg literacko-kulturowy, którego był częścią i który niewątpliwie tworzył. Zaproponowana w pracy metoda badawcza opiera się na ezoterycznym odczytaniu twórczości i elementów biografii pisarza. Rozprawa składa się z trzech głównych rozdziałów. Rozpoczyna ją wstęp, w którym przybliżam sylwetkę modernisty, bazując na zachowanych wspomnieniach jego przyjaciół i znajomych.

Pierwszy rozdział jest historyczno-teoretycznym szkicem. W tej części definiuję zachodnią tradycję ezoteryczną jako zbiór określonych i konsekwentnie rozwijanych idei.

Obszar pojęciowy określany mianem ezoteryzmu traktowany jest jako swoiste narzędzie badawcze, uzupełniające interpretację tekstów. To pewnego rodzaju „bycie w świetle”, które odzwierciedla się w działalności literackiej. Tego rodzaju teoretyczne wprowadzenie wydaje się niezbędne, aby spojrzeć na twórczość Skałdina z szerszej perspektywy. W przypadku modernisty ezoteryzm jest sposobem przeżywania i odbierania rzeczywistości, zbiorem przetransformowanych i przelanych na papier koncepcji. W swojej twórczości Skałdin miesza różnorodne tradycje ezoteryczne tworząc swój indywidualny styl ekspresji artystycznej.

W centrum badań niniejszej pracy znajduje się proza, w której na różnych poziomach uwidaczniają się i kumulują motywy ezoteryczne. Przedmiotem rozważań podjętych w drugim i trzecim rozdziale jest zatem analiza zachowanych tekstów prozatorskich Skałdina w kluczu tradycji ezoterycznej. W utworach, tworzących swoistą intelektualną biografię pisarza, odzwierciedla się kategoria życiostworzenia. W związku z tym przyjęty system interpretacji opiera się na dwóch aspektach: chronologicznym porządku odczytania prozy Skałdina i podążaniu drogą inicjacyjną bohaterów. Specyfika zachowanych tekstów wymaga rozdzielenia praktycznej części pracy na dwa rozdziały, a każdej z nich jeszcze na trzy podrozdziały, odtwarzające drogę postaci literackich do przemiany duchowej. Drugi rozdział poświęcony jest analizie tekstów, przeznaczonych dla dorosłego odbiorcy. Punktem wyjścia jest powieść *Wędrowki i przygody Nikodima Starszego* (*Странствия и приключения Никодима Старшего*) oraz *Opowieść o Panu Prosto* (*Рассказ о господине Просто*). Utwory te, jak się zdaje, zawierają w sobie wszystkie potencjalne i konsekwentnie rozwijane przez Skałdina w kolejnych tekstach motywy i kody. Swoistym „przedłużeniem” tych tekstów są analizowane w trzecim rozdziale teksty z motywami bajkowymi, przeznaczone dla młodszego czytelnika: *Czarodziej i uczonec* (*Колдун и ученый*), *Czego było dużo* (*Чего было много*), *Dobrzy gospodarze* (*Хорошие хозяева*). Za ramy tematyki bajkowej wychodzi utwór *Poszlaka* (*Улика*). Teksty prozatorskie Skałdina stanowiąc oddzielne, niezależne od siebie i zakończone ogniwa, zasadzają się jednocześnie na dublowaniu tych samych motywów i znaków.

Treść utworów symbolisty, rodzi pytanie również o ich formę. Głównym budulcem prozy Skałdina jest ezoteryczna symbolika. Od niej wszystko się zaczyna i przy jej udziale się kończy. W system ezoterycznych znaków wykorzystywany przez modernistę wpisuje się kategoria języka. Poszukiwanie klucza do odczytania dzieł literackich pisarza skłania do rozważań na temat specyficznego stylu jego utworów. Wgłębiając się w język Skałdina można zauważyć pewną zależność, która scala jego twórczość – są to przeróżne techniki kodowania oraz gry słowem (m.in. anagramy, kalambury, metagramy). Język staje zatem cennym narzędziem badawczym – jest on przewodnikiem dla czytelnika, który w trakcie lektury

rozszyfrowuje poszczególne znaczenia. Opierając się na grze słownej jako pewnej zasadzie interpretacji tekstu odbiorca może odkodować dodatkowe sensory tekstów oraz zbadać, co się za nimi kryje. Daje to możliwość głębszego odczytania struktury ścieżek bohaterów.

W analizie języka utworów Skałdina szczególną rolę gra „ptasi język” alchemii. Utwory pisarza wypełnione są terminami, motywami, symbolami i nieraz drobiazgowymi opisami, które jedynie z pozoru są jasne do rozwikłania. W rzeczywistości kolory, kształty, przedmioty oprócz podstawowego znaczenia skrywają w sobie także głębię, którą udaje się rozszyfrować, odnosząc się do filozofii ezoterycznej. Wiele symboli i znaków „wędruje” z jednego utworu do drugiego, stanowiąc dopełnienie bądź inne odczytanie danego motywu. Autor wykorzystuje więc język jako narzędzie wtajemniczenia. Słowa kreuja pełen symbolicznych odniesień świat bohaterów literackich. Alchemiczny język utworów Skałdina wiedzie czytelnika przez labirynt terminów, obrazów, znaków, w których zakres znaczeniowy jest bardzo szeroki i nie może zostać wypowiedziany wprost. Drogi bohaterów ściśle związane są z magicznymi praktykami, symbolami, kodami czy szyframi, które na początku ich ścieżki wydają im się niemożliwymi do rozwikłania hieroglifami. W procesie dochodzenia postaci do samoświadomości poszczególne praktyki i gry słowne ukazują proces kreowania przez Skałdina swoistej wizji kosmosu (porządku). Język stanowi zatem dla bohaterów źródło objawienia.

W korespondencji z powtarzającymi się w prozie elementami pozostaje kwestia drogi inicjacyjnej. Odwołując się zarówno do sfery duchowej, jak i fizycznej bohaterów wykreowanych przez Skałdina oraz analizując symbolikę tym sferom towarzyszącą, można wysnuć wniosek, że ścieżki prowadzą postaci literackie do samoświadomości, samodoskonalenia się, a w konsekwencji i transformacji zarówno ich samych, jak i otaczającego ich świata. Korzystając z języka alchemii można zatem powiedzieć, że bohaterowie prozy Skałdina szukają kamienia filozoficznego, który oznacza zarazem eliksir nieśmiertelności, Świętego Graala, jak również mądrość, oświecenie bądź wtajemniczenie. Wydaje się, że to właśnie do stanu duchowej doskonałości dążą bohaterowie Skałdina. Elementy ezoteryczne kreuja zatem historie, stanowiąc źródło dla przejawiających się w prozie pisarza motywów (m. in. drogi, wędrówki, wtajemniczenia, kobiety, matki, ojca i wielu innych). W tym punkcie zarysowuje się także myśl o nierozzerwalnej więzi twórczości i biografii modernisty. Postacie jego prozy wydają się odzwierciedlać i powtarzać drogę samego autora.

Wszystko wskazuje na to, że Skałdin korzystał z bogatego wachlarza obecnych w ówczesnej literaturze, kulturze i filozofii rosyjskiej tradycji ezoterycznych. Inspirował się filozofią hermetyczną, gnozą, alchemią, różokrzyżem. Przekształcając elementy danej tradycji modernista tworzył swój indywidualny styl. Uporządkowaniem ezoterycznych elementów w

prozatorskiej twórczości Skałdina jest zakończenie. Ta część pracy podsumowuje postawioną w pracy tezę o tym, że twórczość modernisty jest prozą ezoteryczną.